

Constantin Cavarnos

**Filosofi greci creștini moderni
despre sufletul omenesc**

Traducere din limba engleză
Prof. Paul Bălan

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA
Iași, 2018

Pagini alese din scrierile a șapte gânditori reprezentativi ai Greciei moderne – Veniamin al Lesbosului, Vrailas-Armenis, Skaltsounis, Sfântul Nectarie, Louvaris, Kontoglou și Theodorakopoulos – despre firea și nemurirea sufletului, traduse din limba greacă în limba engleză și editate cu o *Prefață*, *Introducere*, *Note* și *Glosar* de Constantin Cavarinos.

Cuprins

Prefață	9
Prefață la cea de-a doua ediție	11
Introducere	13
I. Veniamin din Lesbos (1762-1824)	21
Notă biografică cu privire la Veniamin	23
<i>Veniamin din Lesbos</i>	25
1. Existența sufletului ca substanță duhovnicească	25
2. Libertatea sufletului	30
3. Nemurirea sufletului	32
II. Petros Vrailas-Armenis (1812-1884)	43
Notă biografică despre Vrailas-Armenis	45
<i>Vrailas-Armenis</i>	47
1. Despre natura sufletului	47
2. Știința și sufletul	53
III. Ioannis Skaltsounis (1824-1905)	57
Notă biografică despre Skaltsounis	59
<i>Skaltsounis</i>	61
1. Critica materialismului	61
2. Natura spirituală a sufletului	68
3. Nemurirea sufletului	73
IV. Sfântul Nectarie de la Eghina (1846-1920)	77
Notă biografică cu privire la Sfântul Nectarie	79

<i>Sfântul Nectarie de la Eghina</i>	81
1. Prolegomena cu privire la nemurirea sufletului	81
2. Dovezi ale nemuririi sufletului	84
2.1. Dovada nemuririi sufletului din activitățile sale	84
2.2. Dovada nemuririi sufletului din aspirațiile sale	85
2.3. Dovada istorică a nemuririi sufletului	87
2.4. Dovada metafizică a nemuririi sufletului	88
2.5. Dovada teleologică a nemuririi sufletului	89
2.6. Dovada etică a nemuririi sufletului	89
2.7. Nemurirea sufletului dovedită din bunătatea Creatorului divin	92
2.8. Dovadă a nemuririi sufletului din ideea de nemurire a sufletului din noi	94
2.9. Dovada nemuririi sufletului din mulțumirea morală care se dezvoltă în noi pe măsură ce practicăm virtuțile	95
2.10. Dovadă a nemuririi sufletului din ideea de veșnicie	97
2.11. Dovada nemuririi sufletului din dragostea de frumos, bunătate, adevăr și dreptate	98
2.12. Dovada nemuririi sufletului din glasul conștiinței	101
2.13. Dovadă a nemuririi sufletului din descoperirea lăuntrică a lui Dumnezeu	104
2.14. Nemurirea sufletului dovedită din viața creștină	106
2.15. Dovadă religioasă a nemuririi sufletului	108
2.16. Nemurirea sufletului mărturisită de către impulsul înăscut de a I se închina lui Dumnezeu	110
2.17. Nemurirea sufletului atestată de natura cognitivă a omului	113

2.18. Nemurirea sufletului atestată de viața socială a omului	116
V. Nikolaos I. Louvaris (1885-1961)	121
Schiță biografică pentru Louvaris	123
<i>Louvaris</i>	126
1. Întoarcerea la religie	126
2. Redescoperirea sufletului	127
3. Natura sufletului	128
4. Valoarea sufletului	132
5. Nemurirea sufletului	132
VI. Fotie N. Kontoglou (1895-1965)	139
Schiță biografică pentru Fotie Kontoglou	141
<i>Fotie Kontoglou</i>	144
1. Lumea stricăcioasă și cea nestricăcioasă	144
2. Sufletul și nemurirea sa	149
VII. I.N. Theodorakopoulos (1900-1981)	155
Notă biografică despre Theodorakopoulos	157
<i>Theodorakopoulos</i>	159
1. Cu privire la suflet	159
Lecturi suplimentare (bibliografie)	181

Prefață

Scopul acestei cărți este unul îndoit. Menirea ei, mai presus de orice, este aceea de a îndrepta atenția spre ceea ce este, după părerea mea, subiectul cel mai de seamă pentru om, acela al sufletului său, al firii și nemuririi sale. Acest subiect este, din păcate, foarte neglijat în zilele noastre, nu numai de către filosofi, dar și de către teologi. Prin urmare, avem mare nevoie de lucrări care să stimuleze și să lumineze cugetele oamenilor cu privire la aceasta. Această carte a avut intenția să informeze mai bine lumea vorbitoare de limba engleză cu privire la gândirea filosofică elenă, despre care se cunoaște extrem de puțin în afara Greciei.

Am ales din lucrările a cinci gânditori greci reprezentativi moderni – Veniamin, Vrailas-Armenis, Skaltsounis, Sfântul Nectarie și Theodorakopoulos – capitolele sau pasajele care se ocupă cu problema naturii sufletului omenesc și a nemuririi sale, și le-am tradus din limba greacă, cât mai corect cu putință. Aceste lucrări din care au fost extrase aceste texte alese datează din anii 1820-1949. Am adăugat din loc în loc note de subsol spre a lămuri anumiți termeni sau puncte importante din texte, sau pentru a demonstra apropierea dintre învățăturile cuprinse în ele și cele ale binecunoscuților filosofi și oameni de știință din alte vremuri sau ținuturi. În plus, întrucât biografia unui

autor distins prezintă întotdeauna un interes aparte și ne ajută să-i vedem gândirea în lumina cea adevărată, am introdus o notă biografică cu privire la fiecare dintre cei cinci filosofi greci, la începutul capitolelor care cuprind textele lor.

Pentru acei care voiesc să urmeze pe mai departe studiul gândirii filosofice grecești moderne asupra acestui subiect, am adăugat o bibliografie la sfârșitul acestei cărți, sub titlul „Lecturi suplimentare”.

În traducerea numelor proprii grecești moderne am folosit fonetica limbii grecești. În recopierea altor cuvinte grecești am făcut însă uz de sistemul folosit de obicei de către savanții englezi.

O parte a cercetării necesare pregătirii acestei lucrări a fost realizată în anii universitari 1957-1958 și 1958-1959, pe vremea când, în calitate de om de știință – cercetător la Universitatea Fullbright, afiliată Universității din Atena – am făcut cercetări în domeniul gândirii grecești moderne.

Trebuie să-mi exprim aici cea mai profundă recunoștință față de guvernul Statelor Unite, fiindcă mi-a dat posibilitatea de a face cercetări în acel domeniu timp de doi ani. Trebuie să-i mulțumesc și prof. George B. Burch de la Universitatea Tufts și dr. Arthur Nikelly de la Universitatea Illinois, pentru amabilitatea cu care au citit întregul manuscris și pentru valoroasele sugestii făcute.

Constantin Cavarinos

Universitatea Clark
Worcester, Massachusetts
Septembrie, 1967

Prefață la cea de-a doua ediție

Tipărită pentru prima oară în anul 1967, această carte a rămas multă vreme în manuscris. Au fost adăugate două noi capitole și note introductive, precum și un glosar cuprinzând peste 150 de termeni. A fost adăugată o notă la sfârșitul ultimului capitol, iar capitolul „Lecturi suplimentare” a fost ușor revizuit, referirile la lucrarea lui Nikolaos Louvaris fiind înlocuite de afirmațiile cu privire la cea a unui alt filosof, Spyridon Kalliaphas. În plus, au fost adăugate două ilustrații la cele patru din prima ediție: o fotografie care îl înfățișează pe Louvaris și un autoportret al lui Fotie Kontoglou, care a fost realizat în frescă, în anul 1932.

Într-unul dintre noile capitole sunt prezentate texte alese din două lucrări scrise de către Louvaris (1885-1961); în cealaltă este redată partea principală a două articole scrise de Kontoglou (1895-1965). Louvaris a fost profesor de teologie și filosofie la Universitatea din Atena. Prin numeroasele sale scrieri, precum și prin cursurile și frecvențele sale conferințe publice, el a exercitat o puternică influență educativă asupra tinerilor studenți și a publicului grec mult mai larg. Kontoglou a dobândit renume în calitate de scriitor de beletristică, pictor și, mai ales, ca iconograf, care a urmat și a reînviat foarte puternic tradiția bizantină a zugrăvirii

de icoane, precum și în calitate de profund gânditor în domeniile artelor frumoase, religiei și filosofiei.

Datorez multe mulțumiri colegului meu, prof. Stephen Salamone pentru că a lecturat atent noile capitole și a făcut valoroase sugestii pentru îmbunătățirea prezentării acestui nou material.

Constantin Cavaros
Ianuarie, 1987

Introducere

În cel dintâi tratat sistematic cu privire la suflet, cel scris de către Aristotel cu mai bine de 2000 de ani în urmă, este pus accentul pe marea demnitate și valoare a sufletului. La începutul acelei lucrări, în capitolul intitulat *Despre suflet* (*Peri Psyches*), Aristotel remarcă: „Noi socotim că întreaga cunoaștere este frumoasă și de preț, dar o parte a ei este mult mai de preț decât alta, fie datorită exactității sale, fie pentru că se referă la ceva mai superioară și mai frumoasă. În ambele cazuri este logic să așezăm studierea sufletului printre subiectele cu rangul cel mai înalt”¹.

Marea importanță a acestei cunoașteri izvorăște din natura sufletului însuși, pe care Aristotel a învățat să o aprecieze de la dascălul său, Platon, care, la rândul său, învățase să o prețuiască de la dascălul său, Socrate. Acesta din urmă a identificat omul cu sufletul și i-a îndemnat pe concetățenii săi atenieni să-și îndrepteze eforturile, mai presus de orice, către îmbunătățirea lui. În „Apologia” scrisă de Platon, Socrate le spune ateni- enilor: „Nu fac nimic altceva decât să vă îndemn pe voi toți, bătrâni și tineri laolaltă, să nu luați aminte nici la trupurile voastre, nici la averile voastre, înainte de a vă fi îngrijit în a ajunge la cel mai înalt grad de

¹ 30 a-b.

îmbunătățire a sufletelor voastre". Sufletul, susținea Socrate, este în mod esențial independent de trup și este nemuritor; deci timpul și efortul folosit spre progresul lui trebuie să fie petrecut cu mare grijă, „întrucât sufletul este în mod evident nemuritor, nu există eliberare sau izbăvire de rău decât prin atingerea celei mai înalte virtuți a înțelepciunii”².

Înainte de el, Pitagora, Heraclit, Empedocle și alți filosofi greci puseseră accentul în mod asemănător asupra realității și demnității sufletului omenesc și a nevoii de a-l îmbunătăți sau de a-l „curăți”.

În ceea ce-l privește pe Aristotel, s-ar putea obiecta faptul că părerea sa cu privire la suflet este destul de diferită de cea a lui Platon, Socrate și a altor filosofi pe care i-am pomenit; și faptul că marea demnitate pe care el i-o atribuie la începutul tratatului său *Despre suflet* nu este deloc în concordanță cu concepția pe care el i-o atribuie în Vol. II, Cap. 1. Aici el definește sufletul drept „actualitatea unui trup firesc care, „în mod potențial, posedă viață”³ și continuă să spună că sufletul, astfel definit, nu este despărțit de trup. De aici se înțelege faptul că sufletul piere atunci când trupul moare – nu este nemuritor, așa cum este el pentru Socrate, Platon și ceilalți. Dar, ar trebui notat faptul că aici Aristotel vorbește de suflet în general, fie că acesta se află în plante sau animale; și, atunci când el revine la sufletul omenesc, în volumul următor, el afirmă faptul că partea (latura) superioară a sufletului, *nous*-ul sau rațiunea,

²Phaedo, 107 c-d.

³412 a.

care-l deosebește pe om de fiare, este separat de trup și, deci, nemuritor⁴. Într-o altă lucrare, *Despre conceperea animalelor*, el spune că sufletul rațional „vine din afară” și intră în trup în momentul concepției⁵. Mai departe, în *Etica Nicomahică*, Aristotel ne îndeamnă să nu-i ascultăm pe materialişti: „Nu trebuie să-i urmăm pe cei care ne poruncesc, oameni fiind, să socotim ființele umane ca fiind muritoare din lucruri muritoare, ci ar trebui, pe cât ne stă în putință, să ne facem nemuritori și să facem tot ce putem pentru a viețui în armonie cu lucrul cel mai bun din noi – *nous*-ul (rațiunea); căci... în putere și valoare, el întrece de departe orice altceva. Și se poate susține faptul că acesta este eul fiecărui om, întrucât el este ocârmuitorul și cea mai bună parte a lui”⁶.

Atunci când grecii au fost încreștinați, atunci când lumea elenă păgână a fost înlocuită de lumea creștină a Bizanțului, ei au asimilat în învățătura creștină numeroase elemente din filosofia greacă, care, așa cum spune Clement al Alexandriei, în *Stromateis*: „a fost un dascăl care a adus mintea greacă, precum și Legea evreilor la Hristos”⁷. Printre aceste elemente existau multe din psihologia lui Platon. Grecii Bizanțului au ignorat ideile lui Platon cu privire la pre existență, reîncarnare și transmigrația sufletului omenesc, dar au susținut, urmând învățătura sa, faptul că el este o substanță în întregime nepieritoare, activă prin sine, netrupească,

⁴ III, Cap. 4-5, Cf. *Meta*, XII, 3, 1070 a 25-28.

⁵ 737 a 5.

⁶ X, 7, 1177 b 33-1178 a 3. 7. Vol. 1, Cap. 5.

⁷ Vol. 1, Cap. 5.

necompusă, simplă, care acționează asupra trupului, așa cum și acesta acționează asupra lui, având trei puteri principale: cea rațională, cea sufletească și cea poftitoare.

Ca și Platon, ei au afirmat cu insistență nemurirea sufletului omenesc, iar unii dintre ei, precum Sfântul Atanasie, Sfântul Grigorie de Nyssa și Sfântul Maxim Mărturisitorul, și-au asumat responsabilitatea de a dovedi nemurirea sa prin argumente raționale, dar cu referire la Sfânta Scriptură. Sufletul, afirmă ei, nu piere atunci când trupul moare. El supraviețuiește în întregime morții trupului, ca o ființă personală, conștientă, și va experia fie fericire, fie suferință, în funcție de calitatea vieții sale pe pământ, până în Ziua Învierii și a Judecății, atunci când sufletele vor fi investite cu trupuri nesticăcioase, duhovnicești. După aceea, sufletul se va împărtăși (împreună) cu trupul de binecuvântări de negrăit (Cerul) sau de chinuri de negrăit (de nespus) (Iadul).

În calitate de moștenitori atât ai grecilor antici, cât și ai bizantinilor, filosofii greci moderni au pus accentul pe realitatea și demnitatea sufletului omenesc și au căutat să dovedească firea sa netrupească și nemurirea. În plus, ei au criticat concepții opuse, precum cele ale materialismului, naturalismului și pozitivismului. Dintre cei antici, dascălul lor de frunte cu privire la suflet a fost Platon. Deși s-au referit mult mai puțin la Aristotel, ei au văzut într-însul un aliat împotriva unor astfel de școli de gândire, datorită afirmării sale emfatice a existenței lui Dumnezeu și a imaterialității și nemuririi sufletului (*nous*), pe care el îl socotea drept adevăratul

eu al omului. Ca și bizantinii, ei nu au acceptat doctrinele lui Platon cu privire la preexistență și reîncarnare sau identificarea omului în exclusivitate cu sufletul lui. Deși ei consideră că omul este în mod esențial reprezentat prin suflet, ca și creștinii, ei socotesc trupul drept parte a naturii umane și cred în învierea lui. În Vest, mulți filosofi, din secolul trecut și din cel prezent, au căutat să modeleze filosofia după științe și să rezolve probleme metafizice, cum ar fi cea a sufletului, cu ajutorul metodei științifice. În mod specific, ei nu vorbesc despre suflet, ci numai despre unele dintre lucrările sale, cum ar fi gândirea și conștiința. Iar părerile lor despre natura și izvorul acestora sunt vagi și evazive. Gânditorii greci moderni, pe de altă parte, au socotit filosofia drept o disciplină superioară științei, având propria sa metodă și care o îndreptățește să fie criticul științei.

În plus, în Occident, în vremurile moderne, a existat tendința de a despărți filosofia de religie și de a face filosofie fără vreo legătură cu religia. Grecii, pe de altă parte, și-au păstrat filosofia în strânsă legătură cu credința lor ortodoxă. Cercetarea lor filosofică este călăuzită de credința lor ortodoxă și recunoaște nevoia de a fi desăvârșită de o astfel de credință. În această privință, ca și în altele, ei se aseamănă bizantinilor.

Au existat excepții, oameni care au trădat tradițiile lor bizantine și clasice și au urmat calea materialismului științific, pe care l-au importat din Europa occidentală. Dar ei au fost puțini și de o importanță cu totul secundară. Ei nu reprezintă curentul principal al gândirii filosofice elene.